

СУТНІСТЬ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВДОСКОНАЛЕННЯ МАЙБУТНЬОГО ІНЖЕНЕРА ЯК КОМПОНЕНТА ЙОГО ПІДГОТОВКИ

Статтю присвячено проблемам формування сучасних інженерних кадрів. У центрі уваги перебувають питання розвитку й реалізації особистісного потенціалу майбутнього інженера, у тому числі професійного. Автор у статті зупиняється на обґрунтуванні дефініції «професійне самовдосконалення майбутнього інженера».

Ключові слова: готовність до професійної діяльності, компоненти системи підготовки, майбутній інженер, педагогічні умови успішності підготовки, професійна підготовка, професійне самовдосконалення, критерії сформованої готовності, рівні сформованої готовності, технології реалізації системи підготовки, технічний університет.

Статья посвящена проблемам формирования современных инженерных кадров. В центре внимания – вопросы развития и реализации личностного потенциала будущего инженера, в том числе и профессионального. В статье автор обосновывает дефиницию «профессиональное самосовершенствование будущего инженера».

Ключевые слова: готовность к профессиональной деятельности, компоненты системы подготовки, будущий инженер, педагогические условия успешности подготовки, профессиональная подготовка, профессиональное самосовершенствование, критерии сформированной готовности, уровни сформированной готовности, технологии реализации системы подготовки, технический университет.

The article is devoted to problems of formation of the modern engineering staff. In the centre of attention there are questions of development and realization of personal potential of the future engineer, including professional. The author in article stops on a substantiation of a definition «professional self-perfection of the future engineer».

Key words: future engineer, readiness for professional self-perfection, components of system of preparation, pedagogical conditions of preparation, professional training, criterion of the generated readiness, levels of the generated readiness, technical university, technology of realization of system of preparation.

Постановка проблеми та актуальність дослідження. Розвиток процесів самості відбувається у фаховій підготовці. Провідною ідеєю теорії та методики професійної освіти є створення умов розкриття та розвитку внутрішнього потенціалу кожного майбутнього фахівця, формування його позитивної Я-концепції в процесі опанування основ професійної діяльності (В.Ю. Биков, Р.С. Гуревич, В.Т. Лозовецька, Е.В. Лузік, О.П. Мещанінов, Л.С. Нечепоренко, О.М. Пехота, О.Г. Романовський, Т.І. Сущенко, А.В. Сущенко, Л.Л. Товажнянський, В.В. Ягупов, Ф.Я. Якубов та ін.).

Розкриття суті будь-якого поняття вимагає визначення його суттєвих ознак, властивостей, взаємозв'язків, і як слушно акцентують увагу фахівці – філософи, психологи, педагоги (І.А. Зязюн,

І.Д. Бех, С.У. Гончаренко, В.І. Лозова, В.М. Гринова та інші вчені) потребують методологічної турботи.

Дослідження, що представляє автор виконуються у рамках держбюджетної теми «Розробка методології формування психологічної готовності майбутніх фахівців технічного університету до професійної діяльності» та одержані результати знаходять свій відбиток у навчально-виховному процесі професійної підготовки майбутніх інженерів в умовах технічного університету, у формуванні у майбутніх професіоналів готовності не тільки до професійної діяльності, але й готовності до професійного самовдосконалення протягом усього життя.

Автор статті ставить за мету розкриття сутності професійного самовдосконалення майбутнього інженера як компонента його підготовки, що пов'язано із обґрунтуванням та конкретизацією основних дефініції особистісно-професійного розвитку та самовдосконалення майбутнього інженера.

Основна частина роботи. Виявленню суті професійного самовдосконалення сприяє логіко-семантичний аналіз поняття. За для досягнення цієї мети нами було вивчено і проаналізовано статті наукових видань, словників, енциклопедій. Саме семантичний аналіз поняття дозволив ближче підійти до його наукового визначення.

У словниках В.І. Даля (2003) та С.І. Ожегова (1999) тлумачення слова «самовдосконалення» немає, але є визначення слова «само». Термін «само» розглядається як перша частина складних слів з таким значенням: «спрямованість чогонебудь на себе, походження від себе або здійснення для себе», наприклад, самоконтроль, самовираження, самовиявлення тощо; звернення до самого себе, в самого себе, наприклад, самопізнання, самоствердження; здійснення чогонебудь без сторонньої участі, наприклад, самодіяльність; здійснення чогонебудь автоматично, мимовільно чи само собою, наприклад, самоблокування; єдиновладний, наприклад, самовладність; самий, наприклад, найважливіший [16, с.693].

В психологічних термінах «само» використовується у різних формах, значення яких не завжди відразу є очевидним, наприклад: у таких словах як: «самоконтроль», суб'єкт розглядається як, по суті, ідентичний об'єкту – сам контролює себе; «самоактуалізація», суб'єкт перебуває в непрямих стосунках з об'єктом – типом – сам стає актуалізованим; «самостійність», є дієслівні стосунки із суб'єктом – сам діє послідовно тощо

Вивчення статей у філософських, психологічних, педагогічних, соціологічних словниках різних укладачів та років видання та енциклопедіях [5, 7, 12, 16, 22 та ін.] дозволяє відзначити, що тлумачення слова «вдосконалення» немає. Проте вважаємо за необхідне наголосити, що термін «вдосконалення» може визначатися як «кінцева мета устремління, досягнення ідеалу у тієї чи іншої галузі» (на підставі матеріалів Краткого словника іноземних слів.) [12, с. 139].

У словнику з етики у статті, що означена як «самовдосконалення» зроблено посилання дивитись на «самовиховання» яке трактується як одна із сторін діяльності, що спрямовується на формування своєї свідомості, вдосконалення позитивних якостей та переборювання негативних [22, с. 306, 308].

Проблему самовиховання було визначено ще у часи давнини, проте воно розумілося як самовдосконалення особистості заради неї самої, як мета розвитку індивіда що відрізняло його від служіння суспільству.

На підставі аналізу статей словників, енциклопедій відмітимо, що термін «самовдосконалення»

співвідноситься із такими категоріями як «само-розвиток», «самореалізація», «самопізнання», «самоідентифікація», «самоактуалізація», «само-моніторинг», «самоконтроль» та ще багато іншими самостями особистості.

Як свідчить аналіз праць (К.А. Абульханова-Славська, І.А. Зязюн, В.Г. Кремень, О.І. Клепиков та І.Т. Кучерявий, В.О. Лозовий, С.М. Пазиніч, Л.С. Рибалко, О.К. Чаплигін, Г.К. Чернявська [1,8,11,14,19,24-25 та ін.]) проблема саморозвитку особистості, її самореалізації і самоутвердження, є і залишається важливою та актуальною і понині.

Самореалізація пов'язана із самовдосконаленням. Так, К.А. Абульханова-Славська розглядає самореалізацію особистості як найвищу стадію розвитку зрілої людини, результат особистісного зростання, вдосконалення. Зміст вдосконалення вчений розуміє як процес залучення до культури, постійного підвищення рівня власних знань та активної реалізації себе в житті [9].

Самореалізація певною мірою є прагненням самовдосконалення. На думку Л.С. Рибалко, це одна з найвищих потреб особистості, яка спрямована не тільки на реалізацію людиною власних сил і здібностей, але й на постійне зростання своїх можливостей, на підвищення якості своєї діяльності, в основі якої є найвищі загальнолюдські цінності [19, с.129].

Вдосконалювати себе потрібно, щоб найбільш повно реалізувати свій потенціал, свої можливості в житті, знайти сенс власного існування, сенс життя (С.О. Даньшева, Л.С. Нечепоренко, В.Е. Михайличенко, А.О. Молчанова, О.Г. Романовський, А.В. Сущенко та ін.) [7,9,21 та ін.].

На взаємозв'язок самовдосконалення та самореалізації акцентували увагу А. Маслоу та К. Роджерс, проте мали різні погляди [10,21]. Так, А. Маслоу вважав, що умовою прояву такого взаємозв'язку є організація процесу навчання, тобто відкриття тих шляхів, способів, засобів, які допоможуть людині стати тим, ким вона здатна стати. На відміну від нього, К.Роджерс був упевнений в тому, що прагнення самореалізації та самовдосконалення є природними та важливою умовою їх виявлення є створення сприятливого контакту з людиною.

Отже, самовдосконалення – явище особистісно-суспільне, джерела якого знаходяться у соціальному оточенні. Самовдосконалення як соціальний процес ґрунтується на вимогах суспільства і професії до особистості інженера. А відтак, такі вимоги повинні бути вищими ніж можливості конкретної особи. Тільки у цьому випадку виникають передумови до самовдосконалення у вигляді подолання внутрішніх протиріч.

З процесом демократизації суспільства творча самостійність особистості все більшою мірою стає потребою, що пов'язана з постійною необхідністю його загальної й спеціальної освіченості. Це жадає від людини цілеспрямованих і енергійних зусиль і здатності переборювати сформовані стереотипи, підходи в підвищенні своєї професійної компе-

тентності, а також відносно власного інтелекту в самоосвіті, своїх професійних і особистісних якостей.

Проблема розвитку й саморозвитку особистості далеко не нова в психолого-педагогічній науці й вже знайшла своє відбиття в численних дослідженнях. Виділимо такі: *філософське трактування розвитку й саморозвитку, теорію діяльності й методологію діяльнісного підходу* (О.М. Леонтьєв, С.Л. Рубінштейн), *теорію суб'єктності й суб'єктного підходу* (А.В. Брушлінський, Л.С. Виготський, С.Л. Рубінштейн, М.І. Ісаєв, В.І. Слободчиков), *положення про самонавчання як результат навчання в концепції саморозвитку особистості* (В.І. Андрєєв, Л.М. Кулікова, А.Г. Ковальов, О.І. Кочетов); *концепцію життєвого шляху особистості* (К.А. Абульханова-Славська), *концепцію творчого саморозвитку особистості* (В.І. Андрєєв) та інші. Проте класичною спадщиною у заявленій тематиці саморозвитку особистості слід вважати філософсько-педагогічні погляди Г.С.Сковороди, що знайшли своє втілення у концепції «сродної праці».

Соціальні й педагогічні погляди великого філософа, педагога Г.С.Сковороди засновані на навчанні про «сродність», «споріднену працю». «Сродність» кожної людини до певного виду діяльності, фізичної або духовної, виявляється через самопізнання. Людина, що розпізнала свою «сродність», стає воістину щасливою. Згідно поглядів Г.С.Сковороди, тільки через духовне влаштування окремої особистості можна прийти до ідеалу досконалого людського суспільства. Звісно, що не кожна людина здатна до творчого зусилля самопізнання, тому й виникає проблема соціальної педагогіки.

Людина розглядається як суб'єкт своєї діяльності. Дійсно, особистість здатна цілеспрямовано перетворювати об'єктивну дійсність, здійснювати творчий саморозвиток. За умов сьогодення стає актуальним дослідити сучасні аспекти особистісно-професійного саморозвитку майбутнього фахівця, визначити умови його формування.

Не можна не погодитися із думкою В.М. Алфімова [1], О.І. Клепікова, І.Т. Кучерявого [11] та інших дослідників, що показник творчої самостійності фахівця – його особистість, яка проявляється в здатності ставити перед собою цілі, знаходити способи й засоби для їх досягнення шляхом самоосвіти, самовиховання й самоактуалізації.

Успіх самоосвіти в сучасних умовах залежить від низки компонентів пізнавальної діяльності людини, серед яких першорядними є: усвідомлення людиною персональної необхідності в придбанні додаткових знань як засобу самозабезпечення можливості професійного самовдосконалення й додання цьому особистісного сенсу; володіння людиною необхідним розумовим розвитком, здібностями вбачати в науці, виробництві, економіці й життєвих ситуаціях питання (проблеми), формулювати їх, передбачати й планувати

послідовні кроки пошуку відповіді на них, їх вирішення; уміння мобілізувати, актуалізувати знання, способи діяльності із числа вже засвоєних, відбирати з них необхідні для вирішення проблем, що виникли, співвідносити їх з умовами завдання, що потребує розв'язання, робити висновки з вивчених фактів; наявність жагучого бажання вирішити проблему (завдання), знайти відповідь на питання, що виникають, націлити себе, якщо це необхідно, на самовдосконалення й у світлі цього завдання пізнати нову інформацію, залучаючи для цього різні джерела [9].

О.О. Бодальов спробував розкрити суть саморозвитку. Він зазначає, що які би жорсткі не пред'являлися вимоги, якими б вони не були за своїм змістом й формою, особистість однаково приймає їх і трансформує для себе самої відповідно до характеру й ступеня своєї суб'єктивності – рівня розвитку свідомості, сформованості потреб, розвитку здібностей, вихованості характеру. І не хтось інший, а сама особистість ставить перед собою мету, обирає шляхи для її досягнення й приходять до тих або інших результатів [3].

М.Г. Гарунов вважає за необхідне формувати в майбутніх фахівців такі вміння самоосвітньої діяльності: 1) планувати самостійну роботу; 2) використовувати сучасний довідково-бібліотечний апарат, бібліографічні довідники, у тому числі й комп'ютерні банки даних; 3) користуватися методикою ознайомлювального читання й методу швидкого читання; 4) писати реферати й огляди по різноманітних інформаційних матеріалах; 5) складати плани, конспекти й тексти публічних виступів; 6) здійснювати самоконтроль за роботою, об'єктивно оцінювати результат; 7) користуватися основами гігієни розумової праці, необхідної для підвищення ефективності самоосвітньої діяльності [4].

У цих умовах потрібні нові технології, методи й форми підготовки майбутніх фахівців. Розвиток творчої самостійності студентів буде проходити найбільше ефективно, якщо: *по-перше*, будуть враховуватися їхні здібності й схильності до певного виду професійної діяльності; *по-друге*, пізнавальна діяльність майбутнього фахівця буде носити переважно активний, перетворювальний характер; *по-третє*, максимально використовується й стимулюється індивідуальна творча діяльність студента, якщо вона буде інтегрована з його самоосвітою.

Аналіз літератури з проблеми нашого дослідження дозволяє зробити висновок, що проблема саморозвитку особистості, її самореалізації і самоутвердження, є і залишається важливою та актуальною і понині (І.А. Зязюн, В.Г. Кремень, О.І. Клепіков та І.Т. Кучерявий, В.О. Лозовий, С.М. Пазиніч, О.К. Чаплигін, Г.К. Чернявська [1,8,11,14,19,24,25] та ін.). Враховуючи єдність історичного і логічного у розвитку особистості, наведемо на рис. 2 систематизацію характеристики «самості» особистості.

Зазначимо, що кожний наступний етап розкриває просування від простих самовідчуттів до самоспостереження та до самооцінки й приводить

до вироблення моделі, яка містить у собі образ щодо самого себе.

Рис. 2. Систематизація категорій, що мають відношення до «самості» особистості

Самооцінка, а тим більше сама модель, формуються вже коли особистість сформувалася. Отже, дослідження дефініції «професійне самовдосконалення майбутнього інженера», якому присвячене педагогічне дослідження, можна віднести до блоку, що ставить за мету відшукати відповідь на запитання «Що я повинен робити»? Ми поділяємо думку Г.К. Чернявської, яка вважає, що найбільш складною методологічною проблемою у дослідженні процесу самопізнання і самореалізації особистості є поєднання зовнішніх умов саморозвитку й внутрішніх його стимулів. Автор вказує, що «зовнішні умови можуть прискорити або гальмувати саморозвиток, але самі по собі, у відриві від внутрішніх стимулів, вони не зможуть його визначити» [25, с. 23].

В.О. Лозовий [14] зазначає, що стимули, які спонукають особистість до саморозвитку, необхідно поділити на дві групи. До першої групи належать утилітарно-практичні стимули (людина займається самоосвітою і саморозвитком тільки тому, що до цього його спонукають та чи інша життєва необхідність, наприклад, перехід на більш кваліфіковану, цікаву і високооплачувану роботу, або зміна професії або спеціальності тощо). Друга група стимулів – саморозвиток розглядається як самоціль. У цьому випадку стимул саморозвитку полягає у самому цьому процесі: людина займається саморозвитком тому, що можливість отримати нові знання і навички, оволодіти цінностями культури виявляються для неї найвищою із життєвих насолод.

Стимули спонукають особистість до саморозвитку і цілком імовірно, що шлях людини до себе передбачає єдність пізнання і практики.

С.М. Пазиніч відзначає, що «філософія самотності – це максимальне напруження творчого потенціалу, спрямованого на творення унікального Я-простору. Воно здатне амальгамувати у своїх структурах, у знятю вигляді незлічену безліч елементів з інших не-Я. Тому архітектонічна методика творення мого унікального Я-простору ніколи не буде повторена в нескінченному світовому просторі» [17, с. 123]. Автор наголошує на тому, що якщо включити в креативну педагогіку викладену концепцію «Я-простір» як один з елементів, що складають її систему, то вона одержить ще один імпульс у своєму розвитку, а це значить «що підготовка фахівців вищої кваліфікації набуде творчого індивідуально-неповторного характеру» [18, с. 124].

Отже, особистість не тільки пізнає себе, не тільки створює реальну і перспективні моделі, вона робить спроби не тільки відшукати свої смисложиттєві цілі та ідеали, але й прагне їх реалізувати (І.А. Зязюн [8], С.М. Пазиніч [17-18]).

О.К. Чаплигін вважає, що «потреба в самореалізації – родова потреба людини. Вона може бути розглянута як постійно відтворюване протиріччя між наявним і необхідним. Це не що інше, як протиріччя між сутнісними силами людини (її здібностями, задатками) і можливістю їх об'єктивності, прояву в процесах опредмечування і розпредмечування» [24, с. 56].

Так, самореалізація людини передбачає єдність ідеального і реального, пізнання і практичної діяльності. Як зазначають С.У. Гончаренко, Р.С. Гуревич, І.А. Зяюн, О.Г. Романовський та В.Е. Михайличенко, Л.С. Нечепоренко, О.М. Пехота, Л.С. Рибалко саморозвиток є важливою складовою професійної діяльності, що визнається як процес якісної, цілеспрямованої свідомої зміни особистісної сфери фахівця, яка забезпечує формування дослідницької культури особистісного розвитку.

Професійний саморозвиток є інтегративним творчим процесом свідомого особистісного становлення, в результаті якого відбувається формування мотиваційної, когнітивної, ціннісної та діяльнісної сфери фахівця.

Як свідчить здійснений системний аналіз праць [14, 15, 19, 24, 25 та ін.], професійно-особистісний саморозвиток здійснюється за допомогою механізмів самопізнання, самоорганізації, самоосвіти, самооцінки, саморегуляції, як прагнення до самоактуалізації на основі розвитку професійного мислення, реалізації творчого потенціалу, різноманітних форм дослідницької діяльності та інших способів інтенсифікації цього процесу. Складники самості у процесі формування готовності до особистісно-професійного розвитку і самовдосконалення майбутнього інженера наведено на рис. 2. Отже, творча самореалізація є важливим стимулом нескінченного процесу саморозвитку.

Рис. 2. Взаємозв'язок складників самості у процесі формування готовності до особистісно-професійного розвитку і самовдосконалення майбутнього інженера

Самовдосконалення є найважливішим шляхом формування себе не тільки як професіоналу, а перш за все як особистості, розвитку своїх здібностей, придбання знань і вмінь. Як відзначив Л.М. Толстой, прагнення до самовдосконалення вже тому властиво людині, що вона ніколи, якщо правдиво, не може бути задоволена собою [23, с. 409].

Якщо припустити, що професійне самовдосконалення майбутнього інженера є цілеспрямована праця на підвищення особистісної і професійної складових професійного зростання студента вищого технічного навчального закладу від початкового рівня готовності до майбутньої професійної діяльності до нового через формування ПВЯ, відповідних знань та вмінь, то структуру професійного самовдосконалення майбутнього інженера слід розглядати як сукупність взаємопов'язаних складників, а саме: особистісного, змістовно-операційного та рефлексивного компонентів.

Зазначимо, що системоутворювальною основою виступає особистісний компонент, у якому важливу роль відіграють мотиваційна сфера, професійно-важливі якості та інженерні здібності. Особистісний простір є більш широким, ніж професійний, та таким, що суттєво впливає на нього. Особистість людини, як правило, значною мірою впливає на вибір професії, хід її професійного становлення. Разом з тим і професійні якості людини в міру їх формування починають позитивно впливати на особистість.

Змістово-операційний компонент включає знання з дисциплін різних циклів підготовки майбутнього інженера: гуманітарних, природничо-наукових, загально-інженерних, професійно-орієнтованих дисциплін (дисциплін спеціальності, що встановлюються ВТНЗ, включаючи дисципліни на вибір студентів, факультативи).

Кваліфікована і якісна інженерна освіта майбутніх інженерів не можлива без якісних професійних знань, які сприяють формуванню сучасного

мобільного фахівця. У межах нашого дослідження враховується той факт, що для здійснення успішної інженерної діяльності тільки теоретичних знань недостатньо. Майбутньому інженеру також необхідні уміння, що є знаннями в дії, уміння щодо застосування знань, умінь і навичок у відповідних конкретних умовах. Тому у структурі професійного самовдосконалення важливими є загально-інженерні та спеціальні знання, уміння і навички.

Рефлексивний компонент професійного самовдосконалення передбачає у студентів здібності усвідомлювати та оцінювати адекватність власних особистісно-професійних дій і форм поведінки в професійно значущих ситуаціях. На підставі досліджень (М.А. Дмитрієвої, С.А. Дружилова, О.С. Домінського, М.М. Зиновкіної, Ю.М. Іванова та ін.) [9], що присвячені проблемі інженерної рефлексії, останню справедливо розуміти як осмислення майбутнім фахівцем інженерно-технічного профілю основ своєї діяльності, в ході якої здійснюється оцінка особистісно-професійних здібностей, професійних дій, враховується ситуація взаємодії учасників педагогічного спілкування.

Спираючись на дослідження науковцями проблеми саморозвитку особистості, її самореалізації і самоутвердження у психології, філософії та педагогіки професійної освіти [3,4,6,9,17,19,21 та ін.], конкретизовано такі важливі дефініції:

- *професійне самовдосконалення* – це невід’ємний компонент підготовки фахівців, результат свідомої взаємодії фахівця з конкретним соціальним середовищем, під час якого він реалізує потребу розвитку у себе таких професійно важливих якостей, відповідних знань та умінь, що сприятимуть успіху у професійній діяльності і життєдіяльності взагалі;

- *потенціал майбутнього фахівця технічного університету* – це інтегральна властивість у вигляді здібності, що дає змогу молодій особистості здійснювати предметну діяльність, є результатом

природної й соціальної активності, зовнішнім проявом якої виступає праця або доцільна діяльність, що органічно включає свідомість і спілкування, які виявляються у формі пізнавальної та комунікативної діяльності;

- *творча самостійність фахівця* – це здатність ставити перед собою цілі, знаходити способи і засоби для їхнього досягнення шляхом самоосвіти, самовиховання й самоактуалізації.

З урахуванням розуміння професійного самовдосконалення як невід’ємного компоненту професійної підготовки фахівців запропоновано таку дефініцію: *готовність до професійного самовдосконалення особистості майбутнього інженера* – як особистісне новоутворення, що відображає не тільки зміни у свідомості людини в найбільш повному виявленні вищої потреби в особистісно-професійному розвитку, але й набутті відповідних знань (науково-теоретичних, практично-процесуальних, знань щодо здійснення інженерної діяльності) та оволодінні й використанні сукупності умінь (базових, які відбивають особливості самостей особистості; професійних, які відбивають специфіку інженерної діяльності; акмеологічних, спрямованих на досягнення акме-вершин) та застосуванні своїх здібностей та потенційних можливостей в діяльності зі створення нового, суспільно значущого продукту, метою якої є самоствердження людини у суспільстві.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Розглянуто сутність базових дефініцій педагогічного дослідження присвяченого проблемі формування готовності майбутніх інженерів до професійного самовдосконалення. Подальшого дослідження потребують питання, пов’язані із встановленням структурних компонентів базових дефініцій, а також обґрунтуванням характеристик критеріїв та рівнів сформованої готовності студентів технічних університетів до професійного самовдосконалення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Алфімов В. М. Педагогічні основи організації навчально-виховного процесу в ліцеї: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01 / Алфімов Валентин Миколайович. – К., 1997. – 438 с.
2. Биков В.Ю. Моделі організаційних систем відкритої освіти: монографія / В.Ю. Биков. – К: Атіка, 2008. – 684 с.:іл
3. Бодалев А.А. О предмете акмеологии / А. А. Бодалев // Психологический журнал. – 1993. – № 2. – С. 89–108
4. Гарунов М. Г. Развитие творческой самостоятельности специалиста / М. Г. Гарунов // Высшее образование в России. – 1998. – № 4. – С. 83–86.
5. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. – Київ: Либідь, 1997. – 376 с.
6. Гриньова В. М. Формування педагогічної культури майбутнього вчителя (теоретичний та методичний аспекти) / В. М. Гриньова. – Х.: Основа, 1998. – 300 с.
7. Енциклопедія освіти / Акад. пед. Наук України; головний ред. В. Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
8. Зязюн І. А. Відвічний філософський діалог у педагогіці ХХІ століття / І. А. Зязюн // Теорія і практика управління соціальними системами. – 2008. – №2. – С. 22–31.
9. Ігнатюк О. А. Формування готовності майбутнього інженера до професійного самовдосконалення: теорія і практика: [монографія] / О.А. Ігнатюк. – Харків: НТУ «ХПІ», 2009. – 432 с.
10. Ігнатюк О. А. Потенціал личности будущего специалиста ХХІ века: акмеологическая постановка проблемы / О. А. Игнатюк // Теорія і практика управління соціальними системами. – 2003. – № 3. – С. 101–108.
11. Клепиков О. І. Основи творчості особи: навч. посіб. / О. І. Клепиков, І. Т. Кучерявий. – К.: Вища освіта, 1996. – 295 с.
12. Краткий словарь иностранных слов. М., 1951. – 438 с.
13. Кремень В. Вища освіта в соціокультурних змінах сучасності / Василій Кремень // Вища освіта України. – 2007. – № 3. – С. 9–13.

14. Лозовой В. А. Самовоспитание личности: философско-социологический анализ: [монография] / В. А. Лозовой. – Харьков: Основа. – 1991.-207 с.
15. Мещанинов О.П. Сучасні моделі розвитку університетської освіти в Україні: [монографія] / О. П. Мещанинов. – Миколаїв: вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2005. – 460 с.
16. Ожегов С. Толковый словарь русского языка / С. Ожегов. 4-е изд., допол. – М:Азбуковник,1999. – 984 с.
17. Пазиніч С. М. Самопізнання й самосвідомість в системі сучасного і національного буття / С. М. Пазиніч // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: зб. наук. пр. /за ред. Л. Л. Товажнянського та О. Г. Романовського; Мін-во освіти і науки України, Нац. техн. ун-т «Харків. політех. ін.-т». – Харків: НТУ «ХПІ», 2007. – Вип. 15–16 (19–20). – С. 122–132.
18. Пазиніч С. М. Я-простір у системі креативної педагогіки / С. М. Пазиніч // Наукові праці: навчально-методичний журнал. – Т. 28. – Вип. 15. Педагогічні науки. – Миколаїв: вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2003. – С. 120-124.
19. Рибалко Л.С. Методолого-теоретичні засади професійно-педагогічної самореалізації майбутнього вчителя (акмеологічний аспект): [монографія] / Л. С. Рибалко. – Запоріжжя:ЗДМУ, 2007. – 443 с.
20. Романовский А.Г. Формирование конкурентоспособного специалиста как стратегическая задача философии современного образования / А. Г. Романовский // Теория і практика управління соціальними системами. – 2008. – № 3. – С. 3–9.
21. Романовський О. Г. Досягнення успіху. Психологічний аспект: [підручник] / О. Г. Романовський, В. Є. Михайличенко. – Харків: НТУ «ХПІ», 2007. –592 с.
22. Словарь по этике. – М., 1983. – 458 с.
23. Толстой Л.Н. Педагогические сочинения / Л.Н.Толстой. – 2-е изд., М., 1958. – С. 409.
24. Чаплигін О.К. Творчий потенціал людини: від становлення до реалізації / соціально-філософський аналіз:[монографія] / О. К. Чаплигін. – Х.: Основа,1999. – 277 с
25. Чернявская Г. К. Самопознание и самореализация личности: методологические проблемы: автореф. дис. ... на соискание учен. степени д-ра. филос. наук: спец. 09.00.11 «Социальная философия» / Г. К. Чернявская. – СПб,1994. – 38 с.

© Ігнатюк О.А., 2010

Стаття надійшла до редколегії ???.?.2010 р.